

КОНЦЕПТ ОДЯГУ ТА СЕМАНТИКА ДЕНДИЗМУ У
РОМАНІ МИХАЙЛА ІВЧЕНКА „РОБІТНІ СИЛИ”

Анотація

Аналіз семантики та особливостей художнього втілення концепту одягу у романі М. Івченка „Робітні сили” дозволив з'ясувати специфіку дендизму, репрезентацію через одяг соціокультурних установок персонажів, функції деталей кольору, фактури, фасону, а також аксесуарів та звичок, з ними пов'язаних.

Ключові слова: семантика одягу, дендизм, деталь, колір, М. Івченко.

Аннотация

Анализ семантики и особенностей художественного воплощения концепта одежды в романе М. Ивченка „Робітні сили” позволяет выяснить специфику дендизма, представление посредством одежды социокультурных установок персонажей, функции деталей цвета, фактуры, фасона, а также аксессуаров и привычек, с ними связанных.

Ключевые слова: семантика одежды, дендизм, деталь, цвет, М. Ивченко.

Summary

The analyzes of semantics and peculiarities of the artistic realization of the concept of the clothes in the M. Ivchenko's novel "Robitni syly" helped to define the specificity of dandyism, the representation of hero's social and cultural views with the help of his clothes, the functioning of the details of color, texture, fashion so as the accessory and habits, which are connected with them.

Key words: semantics of clothes, dandyism, detail, color, M. Ivchenko.

У радянському літературознавстві герой-естет, цинік, гурман та денді традиційно потрактовувався як пережиток буржуазної культури, явище, несумісне з радянським часом. І попри зміну літературознавчої парадигми певна загроза одновимірності й досі тяжіє над героями М. Івченка, В. Підмогильного, В. Домонтовича, Є. Плужника, Г. Брасюка та багатьох інших митців доби модернізму, тож видається актуальним і доречним розглянути через концепт одягу реалізацію соціокультурної стратегії дендизму на прикладі образу головного героя інтелектуального роману М. Івченка „Робітні сили” (1929). Цей роман неодноразово поставав об'єктом детального наукового аналізу: дослідники розглядали твір в аспекті жанрової специфіки, тематики та проблематики

(Н. Бернадська), ідейно-художніх особливостей та стильової манери імпресіонізму (Р. Мовчан), міфопоетики (Ю. Ганошенко), концепції особистості (О. Романенко) тощо. Водночас практично нез'ясованим лишається питання репрезентації дендизму в романі та ролі одягу в розгортанні соціокультурних ідеологем твору.

Одяг у літературі виконує різноманітні функції: соціокультурну, аксіологічну, тендерну, характерологічну, сюжетогенеруючу. Відомий науковець Джон Харві, досліджуючи семантику чорного кольору в одязі персонажів класичного англійського роману XIX ст., зауважував: „Дослідникам необхідно увесь час пам'ятати про одяг: у романах багатьох періодів (так само, як нині в кіно і на телебаченні) він при характеристиці героїв може відігравати ключову роль, тягнучи за собою шлейф більш широких значень" [7, с. 22].

Концепт одягу репрезентовано у тексті М. Івченка через сукупність деталей: елементів одягу та аксесуарів, їх фасону, фактури, кольорової гами, якості і стану, манери одягатися та звички носити ті чи інші речі. Семантика одягу прочитується в системі культурних опозицій: нове/старе, чисте/брудне, модне/традиційне, вишукане/просте, своє/чуже, європейське/національне, урбаністичне/сільське, чоловіче/жіноче, світле/темне, сакральне/профанне. Герої проблемного роману М. Івченка виразно окреслюються і групуються за шкалою цих опозицій, репрезентуючи свої переконання та соціокультурні установки як безпосередньо в дискусії, так і опосередковано - через деталі одягу та звички, з ними пов'язані. Так, елегантне європейське вбрання та вишукані манери Савлутинського актуалізують простір урбаністичної культури; одяг і звички директора характеризують його як медіатора між культурою та природою, окультурювача природи і підкорювача стихій; постійна зміна одягу Горошка, пов'язана зі зміною місця проживання, життєвих орієнтирів та низки „удаваностей" героя, свідчить про його статус маргінала та перебування на межі між окультуреним простором та хаосом.

Вбрання головного героя твору професора Савлутинського - це одяг денді. Уже перша сцена репрезентації героя окреслює два виразні акценти: в одязі - модний елегантний блакитний капелюх, у манерах - вишукану позу та егоцентризм: він став, „звично шукаючи пишної, величавої собі пози" [3, с. 629]. Порівняймо: „*велична* постать Савлутинського з *блакитним елегантним* капелюхом, що вирізьблявся якоюсь *легкою шляхетною* лінією на цім *простацькім*, хоч і *пишнім*, тлі парку та ланів" [3, с. 631]. Нами виділено ключові епітети, які увиразнюють контраст вишуканої шляхетності й елегантності денді та простацької обстановки, де він почувається чужим. Так, один з другорядних героїв - типовий представник цього середовища - кучер Петро називає професора не інакше як „отой пан", що „неодмінно в своїй шляпі" [3, с. 631], і, характеризуючи його, робить такий висновок: „Видать, з больших буржуазів" [3, с. 631]. Протиставлення аристократично-буржуазної та пролетарської культури втілюється в опозиції „своє/чуже": „лінія якась така - дуже благородна. Так, видать, не з наших" [3, с. 632]. А дізнавшись про сільське

походження Савлутинського, робить на менш різкий висновок: „Иш, чорт! В буржуази пнеться!" [3, с. 632].

Водночас одяг героя актуалізує опозицію „культура/природа": „бриль Савлутинського м'якою сизо-хмарною лінією розрізував густе зело вівсів" [3, с. 633]. Блакитний капелюх європейського зразку дисонує („розрізував"!) з зеленню сільських полів: блакитний і зелений кольори належать у даному контексті до протилежних сфер - культури і природи.

Отже, одяг і звички Савлутинського - це реалізація традиції європейського дендизму. На думку дослідниці Ольги Вайнштейн, „дендизм сформувався як культурний канон, що включив у себе і мистецтво вдягатися, і манеру поведінки, і особливу життєву філософію" [2, с. 18]. Аналізуючи дендизм як культурну традицію, вона окреслює такі її атрибутивні риси: „гордощі під маскою ввічливого цинізму, відточену холодність у спілкуванні, саркастичні репліки з приводу вульгарних манер чи несмаку у вбранні" [Вайнштейн, с. 19]; невимушену іронію, холодний спокій, зверхність, бездоганну особисту гігієну (випещеність), маніакальну зосередженість на стилі, естетські пози, удавану недбалість [2, с. 2022].

У поведінці героя виразно окреслено визначальні риси манери денді: „**велично** повернувся до Долинної, **холодно** вклонився їй й **повільно** пішов наниз [виділення моє - Н.Г.]" [3, с. 642]. В іншій сцені Савлутинський зображений на прогулянці зі стеком та з пилочкою для нігтів: він неквапом прогулюється, „захоплено проймаючись працею чищення нігтів" [3, с. 649]. Герой двічі постає за чищенням нігтів в епізодах розмови із закоханою у нього дівчиною, у тому числі і під час її спроби освідчитися йому. З одного боку, нав'язливий мотив чищення нігтів у романі М. Івченка актуалізує культ доглянутості, гігієни і чистоти в онтології дендизму, з іншого - пушкінський контекст життєтворчості дендизму: „Быть можно дельным человеком / И думать о красе ногтей" [5, с. 38] або „Руссо (замечу мимоходом) / Не мог понять, как важный Грим / Смел чистить ногти перед ним" [5, с. 38]. О. Пушкін у свою чергу цитує відомий пасаж зі „Сповіді" Ж.-Ж. Руссо: „...зайшовши одного разу вранці до нього [Грімма - Н.Г.] у кімнату, я застав його за чищенням нігтів за допомогою спеціальної щіточки; цю справу він гордо продовжив у моїй присутності" [5, с. 232]. В іншому епізоді роману М. Івченка увага читача акцентується на кишені жилета, у якій герой ховає незмінну пилочку для нігтів. В обох епізодах знову підкреслено „блакитного, з сріблястою стрічкою капелюха". Таким чином, маємо накопичення у тексті атрибутивних ознак манери, одягу та аксесуарів денді: капелюх, жилет, стек, пилочка для нігтів; неквапні прогулянки; плекання зовнішньої краси власного тіла. Тося - як героїня іншої ціннісної системи - так зневажливо й ображено висловлюється про манери та звички Савлутинського: „...пішов у проходочку. І нігтики чистять, краси вони пильнують не гірше за старомодну баришню" [3, с. 649].

Холодна ввічливість, іронічність, коректність, підкреслена байдужість (аж до зневаги) у спілкуванні Савлутинського з Тосею та її односельцями - характерні риси кодексу поведінки денді: „досадно відмахнувся й заходився знову чистити

нігті"; „гречно вклонився"; „холодно вклонився" [3, с. 676]; „байдуже помахував стеком", „привітався похмуро й холодно, обережно поклав на шафу капелюха з палицею" [3, с. 691]. Таким чином, поведінка Савлутинського - це буржуазно-аристократична манера денді, елегантного і певного себе європейця. Водночас відзначимо, що атрибутика дендизму в умовах радянської дійсності виявляє свій кітчевий характер, про що свідчить авторська іронія в окресленні певної надмірності героя у прагненні відповідати культурному канону денді (нав'язливий культ чистоти та чищення нігтів, схильність до ідеальної випрасуваності, підкреслена демонстрація зверхності щодо мешканців села, невідповідність одягу і манер персонажа тому часопростору, у якому він опинився, а також той факт, що герой - людина сільського походження, тобто є вихідцем із того середовища, яке нині прагне безжально аналізувати і в якому почувається чужим).

Показовим епізодом твору видається дискусія про жінку і культуру між Савлутинським і лектором-культурником. Знаковим аспектом цієї дискусії є сприйняття одягу та потрактування побуту героями-дискутантами. Відтак одяг постає знаком культури, точкою зіткнення полярних культурних орієнтацій, атрибутивною рисою світоглядної позиції і буттєвої установки. Зокрема, лектора турбує захоплення жінок добробутом і комфортом, він вбачає у цьому німецький патріархальний ідеал чотирьох К: die Küche, die Kinder, das Kleide und die Kirche (кухня, діти, одяг і церква). Вислів належить кайзеру Вільгельму II [10], причому більш відомим і класичним вважається скорочений варіант цього гасла, що обмежувався трьома К (кухня, діти і церква). Михайло Івченко підкреслено використовує саме повний варіант, уводячи концепт одягу і тим самим акцентуючи на його значущості. Деталі одягу є знаковими і при окресленні протилежної позиції - у мовленні дискутанта-антагоніста. Так, Савлутинський зневажає ідеалізм російської інтелігенції, месіанство, високі ідеї, за якими постають збочення і розпуста, підкреслений аскетизм у побуті і духовну розбещеність: „Ці знамениті ботфорти й розперезані косоворотки, цей зовнішній стиль московського кучера й полового, отже, зовнішня розперезаність і внутрішня розпуста. І разом з тим якісь високі пориви, ідеали. Оця достоевщина, кружковщина" [3, с. 658]. Невипадковим видається поєднання таких протилежних у семіосфері одягу деталей, як ботфорти і косоворотки, адже культурна практика повсякдення не передбачає поєднання цих елементів у межах одного костюму. Ботфорти (фр. bottes fortes) - це формене військове взуття кавалеристів, їх також носили представники вищого світу, дворянства (особливою пристрастю до ботфортів відзначався Петро I) [1]. Косоворотка - чоловіча сорочка з косим воротом, нешляхетний одяг простого люду - селян, міщан та різночинців. Видається, що поєднання письменником протилежних за семантикою, призначенням та функціонуванням деталей покликано окреслити полярні точки російського суспільства - вищого світу (дворянства) та низів (кучера та полового), а це у свою чергу мало б увиразнити позицію героя, на глибоке переконання якого російська культура (й у високому, й у масовому вияві)

страждала на месіанізм, ідеалізм, зовнішній аскетизм при внутрішній розпусті. Отже, через позиції опонентів - і лектора-культурника, і професора Савлутинського - постає сприйняття чужої культури (як німецької, так і російської) через загальноновизнані культурні кліше, певна обмеженість яких виявляється при спробі прикласти їх до українського ґрунту.

Савлутинський розглядає влаштований побут як необхідну ознаку і підґрунтя розвинутої культури, тим-то він з незмінною повагою ставиться до дружини директора, яка культивує комфорт і вишуканість у побуті, піклується про смачну і поживну їжу для гостей та домашніх, дбає про естетичне виховання своїх дітей: „...я вклоняюсь вашій вдачі, тепер вона вже виводиться. Це є поступ, культурна певність" [3, с. 659]. Герой переконаний: „Щоб утягти село в культурний процес, треба справу починати не з сільбуду, який за тиждень обкурять так, що потім і за місяць його не вивітриш, а з пішоходу, брук й води" [3, с. 730]. Саме чистоті і водним процедурам герой відводить вагому роль серед чинників культурного прогресу. Культ охайності, доглянутості і чистоти, на переконання Савлутинського, - це найперша ознака культури, європейськості як окремої особистості, так і народу в цілому. Герой протиставляє природність (а отже, природну забрудненість) українського селянина європейській доглянутості: „Хвалена охайність нашого селянина - то просто легенда, бо його миють здебільшого, як він народиться та помре" [3, с. 730]. У тексті неодноразово підкреслюються чисті, свіжі і випрасувані речі героя, у яких він відчуває повноту буття і втіху (плюс уже згадуваний нами нав'язливий мотив чищення нігтів): „Він швидко розшукав у валізці ластикові, допіру випрасувані штани й свіжу англійську сорочку, і коли все це одяг і відчув м'яку і свіжу тканину на тілі, ... стало йому в відчуженнях повно й утішно" [3, с. 731]. Цікавих конотацій набувають епітети „ластиків" (штани) та „англійська" (сорочка) - вони актуалізують семантику модерного і чужого, підкреслюючи відірваність героя від сфери природи, свого, національного, рустикального: „Тим-то він любив свою землю болем емігранта, тим болем, що прив'язав його знову до батьківщини, а разом з тим і чуттям людини, одірваної від тої землі" [3, с. 731].

Проведений аналіз семантики та особливостей художнього втілення концепту одягу у романі М. Івченка „Робітні сили" дозволив з'ясувати специфіку дендизму в естетиці митця, репрезентацію через одяг соціокультурних установок персонажів, функції деталей кольору, фактури, фасону, а також аксесуарів та звичок, з ними пов'язаних.

Список використаних джерел

1. Ботфорты [Електронний ресурс] // [Бйр://ш.лЎкіре\(ііа.ога/лЎкі/Ботфорты](http://uk.wikipedia.org/wiki/Ботфорты)
2. Вайнштейн О.Б. Денди: мода, література, стиль життя / Ольга Вайнштейн [Текст] / 2-е изд., испр. доп. - М.: Новое литературное обозрение, 2006. -640 с.

3. Івченко М. Є. Робітні сили: Новели, оповідання, повісті, роман / Михайло Івченко [Текст] / Упоряд. і текстол. підготовка творів С. А. Гальченка, В. О. Мельника; Передмова В. О. Мельника; прим. С. А. Гальченка. - К.: Дніпро, 1990. - 823 с.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С.А. Токарев. - М.: НИ „Большая Российская энциклопедия, 1998. - Т. 1. - С. 638-639.
5. Пушкин А.С. Евгений Онегин. Роман в стихах / А.С. Пушкин [Текст] / Вступ, статья П.Г. Антокольского. - М.: Худож. лит., 1984. - 255 с.
6. Топоров В.Н. Вещь в антропоцентрической перспективе / В.Н. Топоров [Текст] // Аequinox. - М., 1993. - С. 70-94.
7. Харви Дж. Люди в черном / Джон Харви [Текст] / Пер. с англ. Е. Ляминой, Я. Токаревой, Е. Кардаш. - М.: Новое литературное обозрение, 2010. -304 с.
8. Чесуча [Електронний ресурс] // <http://www.efremova.info/word/cliesuclia.litml>
9. Чудаков А.П. Вещь в реальности и в литературе» / А.П. Чудаков [Текст] // Материалы науч. конф. 1984 (вып. XVII): Вещь в искусстве. М.: Сов. художник, 1986. - С. 15-46.
10. Kinder, Küche, Kirche [Електронний ресурс] // <http://bibliotekar .ш/ enc Slov/ 5/5 5 .htm>